

ԹԵՈՓԻԼՈՍ ԱՆՏԻՈՔԱՅԻ

ԱՌ ԱՎՏՈԼԻԿՈՍ¹

ԳԻՐԲ ԱՌԱՋԻՆ

Ա. Պերճախոս լեզուն եւ գեղեցիկ արտահայտությունները բավականություն են պատճառում ու սնուցում խեղված մտքով մարդկանց փառասիրությունը, իսկ ճշմարտասերն ուշադրություն չի դարձնում խոսքի ճոռոմության վրա, այլ քննում է խոսքի բուն էությունը, թե ինչ եւ ինչպիսին է:

Եւ քանի որ դու, իմ բարեկամ, ինձ սնամեջ բառերով քարկոծեցիր, երբ գովաբանում էիր քո աստվածներին՝ քարից ու փայտից կերտված, դրոշմված ու ձուլված, քանդակված ու նկարված, «որոնք ո՛չ տեսնում են, ո՛չ լսում, քանզի կուռքեր են եւ մարդկանց ձեռքի գործեր»², եւ, բացի այդ, ինձ նաեւ քրիստոնյա ես անվանում, կարծես թե ես ինչ-որ մի դատապարտելի անուն եմ կրում, ապա ես ինքս խոստովանում եմ, որ քրիստոնյա եմ, եւ այս աստվածահաճ անունը կրում եմ Աստծուն սիրելի լինելու հույսով: Աստծու անունը, ինչպես դու ես պատկերացնում, իր մեջ որեւիցե պարսավելի բան չի պարունակում. թերեւս, Աստծու մասին այդպես ես խորհրդածում այն պատճառով, որ ինքդ դեռ հաճո չես Նրան:

Բ. Եթե ասես. «Յո՛ւյց տուր ինձ քո Աստծուն»³, դրան ի պատասխան կասեմ՝ ցո՛ւյց տուր ինձ մարդուն⁴, եւ ես ցույց կտամ քեզ իմ Աստծուն:

¹ * Թարգմանությունը կատարվել է հետեւյալ հրատարակությունից. «Антология: Ранние Отцы Церкви», Брюссель, 1988, էջ 458—521: Թարգմանչի ծանոթագրությունները կտրվեն կարգային համարի հետ դրված աստղանիշով:

² Սաղմ. ՃԺԴ. 12—14 եւ ՃԺԴ. 15—17: Սուրբգրային մեջբերումները հետապսու կտրվեն բնագրից ուղղակի թարգմանությամբ:

³ Մինուկոս Ֆելիքսի աշխատությունում Կեկիլիոսը եւս կշտամբում է քրիստոնյաներին այն բանի համար, որ նրանք պաշտում են Աստծուն, Որին ո՛չ կարող են ցույց տալ, ո՛չ կարող են տեսնել:

⁴ Այսինքն՝ ներքին մարդուն. արդյոք այնպիսին է, ինչպիսին պիտի լիներ Աստծուն տեսնելու համար:

Յո՛ւլյց տուր, որ քո հոգու աչքերը տեսնում են, եւ սրտիդ ականջները՝ լսում: Քանի որ ինչպես տեսունակությամբ օժտված մարդիկ իրենց մարմնական աչքերով տեսնում են այս երկրային կյանքի առարկաները եւ նկատում տարբերությունը, օրինակ, լույսի եւ խավարի միջեւ, սպիտակի եւ սեւի միջեւ, այլանդակի եւ գեղեցիկի միջեւ, կանոնավորի, համաչափի եւ անկանոնի, անհամաչափի միջեւ, ավելորդի եւ պակասի միջեւ, կամ էլ ինչպես ականջներն են զանազանում լսողությանը հասնող ձայները՝ կտրուկ, ծանր կամ հաճելի, ճիշտ այդպես էլ սիրտը ականջներ, հոգին էլ աչքեր ունեն՝ Աստծուն տեսնելու համար: Աստված տեսանելի է նրանց, ովքեր ունակ են Նրան տեսնելու, հենց նրանց, որոնց հոգու աչքերը բաց են: Բոլորն էլ աչքեր ունեն, բայց ոմանց աչքերը խավարով են պատված եւ պայծառ լույսը չեն տեսնում: Թեպետեւ կույրերը չեն տեսնում, այնուամենայնիվ արեւային լույս գոյություն ունի եւ լույս է տալիս, իսկ կույրերը թող դժգոհեն իրենք իրենցից եւ իրենց աչքերից: Հենց այդպես էլ, բարեկամս, քո պարագայում է. հոգուդ աչքերը մթագնած են քո մեղքերով ու չար գործերով: Մարդու հոգին, ինչպես փայլող հայելին, պիտի մաքուր լինի: Ինչպես որ ժանգոտած հայելու մեջ մարդու դեմքը չի երեւում, այնպես էլ մարդն Աստծուն ի վիճակի չէ տեսնելու, եթե մեղքերի մեջ է: Արդ, ինքդ քեզ ցո՛ւյց տուր. արդյոք չե՞ս շնացել, արդյոք անառակի, գողի, ավազակի, պատանիների պղծողի, կռվազանի, վատաբանողի, բարկացկոտի, նախանձի մեկը չե՞ս, արդյոք մեծամիտ չե՞ս, հպարտ չե՞ս, սանձարձակ չե՞ս, արծաթասեր չե՞ս, արդյոք հնազանդ ես ծնողներիդ, արդյոք քո իսկ երեխաներին չե՞ս վաճառում: Քանզի Աստված չի բացահայտում Իրեն նրանց, ովքեր այդպես են վարվում, եթե նախապես իրենց ամենայն աղտեղությունից մաքրած չլինեն: Այս ամենը խավար է ծնում, եւ ինչպես հիվանդ աչքը թույլ չի տալիս տեսնել արեւի լույսը, այնպես էլ քեզ, իմ բարեկամ, անօրենություններն են մթությամբ սքողում, որ չես կարողանում Աստծուն տեսնել:

Գ. Ինձ կասես. «Դու, որ տեսնում ես, նկարագրիր ինձ Աստծու տեսքը»: Լսի՛ր, բարեկամս, Աստծու տեսքն աննկարագրելի եւ անճառելի է, քանզի տեսանելի չէ մարմնական աչքերին: Նրա փառքն անսահման է, մեծությունը՝ անբավ, բարձրությունը՝ անհաս, զորությունը՝ անչափ, իմաստությունը՝ անքնին, բարությունը՝ անզուգական, բարերարությունները՝ անասելի: Արդ, եթե Նրան լույս անվանեմ, ապա բարբառած կլինեմ Նրա արարչագործության մասին. եթե Նրան Խոսք անվանեմ, ապա նկա-

տի ունեցած կլինեմ Նրա տերությունը⁵։ Եթե Նրան բանականություն անվանեմ, ապա նկատի ունեցած կլինեմ Նրա իմաստությունը։ Եթե Նրան Հոգի անվանեմ, նկատի ունեցած կլինեմ Նրա շունչը։ Եթե իմաստություն կոչեմ, նկատի ունեցած կլինեմ այն, ինչ Նա կյանքի է կոչել։ Կոչեմ ամրություն, Նրա զորության մասին խոսած կլինեմ։ ուժ անվանեմ Նրան, Նրա գործունեությունը նկատի ունեցած կլինեմ։ Նախախնամություն անվանեմ, Նրա քաղցրությունը նկատի ունեցած կլինեմ։ արքայություն անվանեմ, Նրա փառքից խոսած կլինեմ։ Տեր անվանեմ, դատավոր անվանած կլինեմ։ դատավոր անվանեմ, արդար կոչած կլինեմ։ հայր անվանեմ, Նրա սիրուց խոսած կլինեմ։ հուր անվանեմ, Նրա ցասումի մասին բարբառած կլինեմ։ Ինձ հարց կտաս. «Ուրեմն, Աստված բարկանում է»։ Այո՛, բարկանում է նրանց վրա, ովքեր չար են գործում, բայց բարի է, առատաձեռն ու գթասիրտ Իրեն սիրողների եւ Իրենից երկյուղողների նկատմամբ։ Քանզի Նա բարեպաշտների դաստիարակն ու արդարների հայրն է, բայց եւ՝ ամբարիշտների դատավորն ու պատժողը։

Դ. Աստված անսկիզբ է, որովհետեւ չի առաջացել, անալյալելի է, որովհետեւ անմահ է։ Նա Աստված (Θεός) է կոչվում, որովհետեւ ամեն ինչ Իր զորությամբ է կյանքի կոչել (δὴ τὸ θεοικέαι) եւ δὴ τὸ θέειν, իսկ θέειν բառը նշանակում է՝ փախել, շարժել, առաջացնել, անել, կանխատեսել, կառավարել ու ամեն ինչ կենսագործել⁶։ Նա Տեր է կոչվում, որովհետեւ իշխում է բոլորին, Հայր, որովհետեւ ամեն ինչից առաջ գոյություն ունի, Հաստիչ եւ Արարիչ, որովհետեւ ամեն ինչի ստեղծողն ու արարողն է, Բարձրյալ, որովհետեւ գերիվեր է ամեն ինչից, Ամենակալ, որովհետեւ կառավարում ու պահպանում է ամեն ինչ։ Որովհետեւ եւ երկինքներն իրենց բարձունքներով, եւ անդունդներն իրենց խորություններով, եւ տիեզերքն իր սահմաններով Նրա ձեռքում են, եւ Նրա համար հանգստյան տեղ չկա⁷։ Երկինքները Նրա գործն են, երկիրը՝ Նրա արարումը, ծովը՝ Նրա ստեղծագործությունը, մարդը՝ Նրա հաստումն ու նմանությունը, արեգակը, լուսինն ու աստղերը՝ Նրա տարերքը՝ կազմված եղանակների, օրերի եւ տարիների

⁵ Այսինքն՝ Հայր Աստված տիրում է ամենայնի վրա Իր Որդու Բանի միջոցով։

⁶ Θεός բառը τιθέναι-ից են առաջացած համարում նաեւ Հերոդոտոսը (գր. Բ., գլ. ԾԲ.) եւ Կղեմես Ալեքսանդրացին («Ստրոմատիս», գր. Ա., գլ. ԻԹ. 1, §182)։ θέειν բառից են առաջացած համարում այն Սոկրատեսը՝ ըստ Պլատոնի վկայության («Կրատիլոս», գլ. ԺԶ.), ինչպես նաեւ Կղեմես Ալեքսանդրացին («Խրատ ուղղված հույներին», գլ. Բ., §26), Ս. Աթանասը (de definit.) եւ Գրիգոր Նազիանզացին իր ԼԱ. ճառում։

⁷ Նսալի ԿԶ. 1, Գործք է. 49։

նշանները ցույց տալու համար՝ ի ծառայություն եւ հօգուտ մարդկանց⁸: Եւ այս ամենն Աստված ստեղծեց անգոյությունից գոյության կոչելով, որպես-զի իր իսկ գործերից ճանաչվեր եւ ըմբռնվեր Նրա մեծությունը:

Ե. Ինչպես որ մարդու հոգին անիմանալի եւ անտեսանելի է մարդկանց համար, բայց ճանաչվում է մարմնի շարժումների միջոցով, այդպես էլ Աստծուն չի կարելի տեսնել մարդկային աչքերով, բայց մտահայ-վում ու ճանաչվում է իր նախախնամությունից եւ գործողություններից: Արդ, եթե մեկը ծովում նավ տեսներ՝ հանդերձված եւ դեպի ափը նավար-կող, անպայման հետեւություն կաներ, որ նավավարը կառավարում է նավի շարժումը. ճիշտ այդպես էլ հարկ է խորհել, որ Աստված աշխարհի կառավարողն է, թեպետեւ իր անսահմանության մեջ մարմնական աչքե-րով տեսանելի չէ: Եթե մարդն անգոր է արեգակին՝ տիեզերքի համեմա-տությամբ այդ փոքրիկ մարմնին նայել նրա տապի եւ զորության պատ-ճառով, ապա մանավանդ մահկանացու մարդն ինչպե՞ս կկարողանա հա-յել Աստծու անճառելի փառքը: Ինչպես նույնը, որ արտաքուստ կեղեւով է պատված, ներսում շատ բշիջներ եւ ամբարներ ունի՝ իրարից բարակ թաղանթներով մեկուսացած, ու նաեւ շատ կորիզներ, այդպես էլ բովան-դակ արարչագործությունը պահվում է Աստծու հոգու⁹ միջոցով: Եւ ինչ-պես նուա՞ն հատիկի սերմը՝ նրանում ամփոփված, չի կարող տեսնել այն, ինչ կեղեւից անդին է, այդպես էլ մարդը, որը բովանդակ արարչագոր-ծության հետ Աստծու ձեռամբ է պահվում, անկարող է Աստծուն տես-նել: Եւս մեկ բան. թեեւ բոլորը չէ, որ տեսնում են երկրային թագավորին, բայց ընդունում են նրա լինելությունն ու գիտեն նրան իր օրենքներով, կարգադրություններով, իշխանություններով, զորքերով ու պատկերնե-րով: Իսկ դու նույն այս եղանակով չես կամենում ճանաչել Աստծուն ըստ իր գործերի եւ զորությունների¹⁰:

Զ. Բարեկամս, քննի՛ր Նրա գործերը՝ տարվա եղանակների հաջոր-դական փոփոխություններն ու օդափոխությունները, աստղերի բարե-

⁸ Ծննդ. Ա. 14:

⁹ Աստ սբ. Թեոփիլոսը խոսում է ոչ թե Սուրբ Հոգու, այլ Աստծու հոգու մասին, որպես աշխարհի հոգու, որն ամեն ինչ կենդանացնում է, սնուցում հողը, ներշնչվում մարդու կողմից (գլ. Է.), որն աշխարհի արարչագործության ժամանակ շրջում էր ջրերի վրա՝ պարգեւելով արարչությանը, ինչպես հոգին մարդուն, ամենուր սփռված լինել (գր. Բ., գլ. Դ, 13):

¹⁰ Սույն տեղին՝ «երկրային թագավորին», Թեոփիլոսի անվամբ մեջբերում է Ս. Հովհաննես Դամասկացին (Sacr. parall): Նմանօրինակ համեմատություն անում է նաեւ Ս. Իրինեոսը («Ընդդէմ հերձուածողաց», գր. Բ., գլ. Զ., 11, §2):

վայելուչ շարժումը, ցերեկների եւ գիշերների, ամիսների ու տարիների անըստգյուտ հաջորդականությունը, սերմերի, բույսերի ու պտուղների բազմազան գեղեցկությունը, կենդանիների՝ չորքոտանիների, թռչունների, զեռունների, գետային եւ ծովային ձկների բազմաբնույթ տեսակները, ինչպես նաեւ կենդանիներին տրված բազմանալու եւ իրենց սերունդներին վարժեցնելու բնագործ, այն էլ ոչ թե իրենց իսկ օգտի, այլ որ մարդիկ օգտագործեն, ինչն Աստծու նախախնամությունը է որպես կերակուր նախատեսված ամենայն մարմնավորի համար, այդ թվում նաեւ՝ հնազանդությունը՝ սահմանված կենդանիների համար մարդկային ցեղի նկատմամբ: Քննիր նաեւ կարկաչուն վտակների եւ անհատնում գետերի հոսքը, ցողի ու անձրեւների պարբերական տեղումները, երկնային մարմինների բազմազան շարժումը, առավոտյան աստղի՝ կատարյալ լույսի բոլորման նախակարապետի ծագումը, Բազումը (Պլեյադա) եւ Հայկ (Օրիոն) համաստեղությունների միությունը, Արկտուրի եւ մյուս աստղերի շարժումը երկնակամարով մեկ, որոնց բոլորին էլ Աստծու խորախորհուրդ իմաստությունն անուններ է շնորհել¹¹: Եւ այս Մի Աստվածն է արարել լույսը խավարից եւ «շտեմարանները հարավային քամու»¹², անդունդների գանձերը, իսկ ջրերը հավաքել անդունդների գանձերում¹³, խավարն էլ՝ իր գանձերում, եւ գանձերից դուրս բերում լույսը՝ հաճելի ու բաղձալի, երկրի ծագերից վեր հանում ամպերն ու բազմապատկում կայծակները հանուն անձրեւի, որոտն ուղարկում է վախի համար եւ կայծակի միջոցով կանխազգարարում որոտի ճայթյունը, ինչ է թե ոչ ոք անսպասելի վախից չմահանա, իսկ երկնքից իջնող կայծակի զորությունն այնպես մեղմում, որ հողերը հրո ճարակ չդառնան, քանզի եթե փայլական իր ողջ զորությամբ հարվածեր, ապա երկիրը կմոխրանար, իսկ իր կամքին թողնված որոտը ջարդուփշուր կաներ երկրի երեսին ամենայն կանգուն բան:

Է. Իմ այս Աստվածը Տերն է աշխարհի, Որը միայնակ տարածել է երկինքը¹⁴ եւ երկնատակի ընդարձակությունը դրել, Նա, Ով խռովքի է մատնում ծովի խորքը եւ ալիքների ձայնը գրգռում¹⁵, Նա տիրում է ծովի

¹¹ Սաղմ. ՃԽԶ. 4:

¹² Հոբ. Թ. 9:

¹³ Սաղմ. ԼԲ. 7:

¹⁴ Հոբ. Թ. 8, ԼԸ. 18:

¹⁵ Սաղմ. ԿԴ. 7:

զորություններին եւ նրա ալիքների խռովքը հանդարտեցնում¹⁶, Ով հաստատեց երկիրը ջրերի վրա¹⁷ եւ նրան սնուցող հոգի է տալիս, որի շունչը կենսագործում է ամենայն ինչ, եւ որը եթե չբաշխի, աշխարհը փուլ կգա: Նրա մասին ես խոսում, ո՛վ մարդ, Նրա շունչը շնչում եւ հենց Նրան էլ չես ճանաչում: Իսկ դրա պատճառը հոգուդ մթագնումն ու սրտիդ քարացումն են: Բայց եթե կամենաս, կապաքինվես. հանձնիր քեզ բժշկին, եւ նա կհեռացնի հիվանդությունդ հոգուդ աչքերից եւ սրտից: Ո՞վ է բժիշկն այդ: Աստված, Որ խոսքի եւ իմաստության¹⁸ միջոցով բժշկում ու կենսագործում է: Աստված Իր խոսքով եւ իմաստությամբ է արարել ամենայնը, քանզի «Տիրոջ խոսքով ստեղծվեց երկինքը, եւ Իր Հոգով՝ նրա ողջ զորությունը»¹⁹: Գերազանց է իմաստությունը Նրա. «Աստված իմաստությամբ դրեց երկրի հիմքերը եւ իմացականությամբ հաստատեց երկինքը, Իր հանճարով անդունդներ բացեց, եւ ամպերն անձրեւներ տեղացին»²⁰:

Եթե դու, իմ բարեկամ, հասկանում ես այս բանը եւ անարատ, սուրբ ու բարեպաշտ կյանքով ապրում, ապա կարող ես Աստծուն տեսնել: Նախեւառաջ սրտումդ թող հաստատվեն հավատն ու երկյուղն Աստծու, այդժամ կհասկանաս ասածս: Երբ անցողիկ բաները մի կողմ թողնես եւ զգեստավորվես անմահով, այդժամ, ինչպես հարկն է, կտեսնես Աստծուն: Քանզի Աստված անմահ մարմինդ հոգուդ հետ միասին վեր կբարձրացնի, եւ այդժամ, անմահ դառնալով, կտեսնես Անմահին, եթե այսօր իսկ հավատաս Նրան, եւ հենց այդ ժամանակ էլ կհասկանաս, թե որքան անարդար էին խոսքերդ Նրա մասին:

Ը. Դու, սակայն, չես հավատում մեռյալների հարությանը: Կհավատաս, երբ այն կատարվի, կամա թե ակամա, բայց հավատդ անհավատություն կհամարվի, եթե այսօր իսկ չհավատաս: Թե՞ չգիտես, որ բոլոր գործերին նախորդում է հավատը²¹: Ո՞ր հողագործը հունձ կստանա, եթե նախ սերմերը հողին չվատահի: Ո՞վ կարող է նավարկելով ծովն անցնել, եթե չվատահի նավին ու նավավարին: Ո՞ր հիվանդը կապաքինվի, եթե

¹⁶ Սաղմ. 2Ը. 10:

¹⁷ Հմմտ. Սաղմ. ԻԳ. 2:

¹⁸ Այսինքն՝ Սուրբ Հոգին:

¹⁹ Տէս Սաղմ. ԼԲ. 6:

²⁰ Առակ. Գ. 19–20:

²¹ Հավատի հարցում նմանօրինակ ապացույց օգտագործել են Կղեմես Ալեքսանդրացին («Ստորոմատիս», գր. Բ., գլ. ԻԳ.), Որոգիները («Ընդդէմ Կելսոսի», գլ. Ա.), Ս. Կյուրեղ Երուսաղեմցին («Կոշումն ընծայության», գլ. Ե.) եւ այլք:

նախ բժշկին չհավատա: Խնչ արվեստ եւ գիտութիւն կարելի է ուսումնասիրել, եթե մեզ վստահելով չհանձնենք ուսուցչին: Այսպէս՝ մշակը վստահում է հողին, նավաստին՝ նավին, իսկ հիվանդը՝ բժշկին, իսկ դու չես կամենում հավատալ Աստծուն՝ Նրանից այդքան առհավատչաներ ունենալով: Առաջին՝ այն, որ Նա քեզ անգոյութիւնից գոյութեան է կանչել, այսինքն՝ արարել է քեզ: Արդ, եթե դու հայր եւ մայր չունենայիր, ապա առավել եւս գոյութիւն չէիր ունենա: Իսկ Նա քեզ ստեղծել է ոչ մեծ խոնավ գոյացութիւնից եւ փոքրիկ կաթիլից, որն ինքնին երբեք գոյութիւն չի ունեցել. Աստված է քեզ կյանքի կոչել: Իսկ դու հավատում ես, որ մարդկանց ձեռամբ կերտված արձաններն աստվածներ են եւ հրաշք են իրագործում: Բայց չես հավատում, որ քեզ արարող Աստված կարող է երբեւէ քեզ վերաստեղծել:

Թ. Դարձյալ, աստվածների անունները, որոնց դու, ինչպէս ասում ես, պաշտում ես, ոչ այլ ինչ են, քան մարդկանց անուններ: Ո՞վքեր են դրանք եւ ինչպիսին են եղել: Արդյոք Կրոնոսն իր երեխաներին սպանողն ու ուտողը չէ՞ր: Իսկ թե մատնացույց անես Զեւսին՝ նրա որդուն, ապա ուշիուշով քննիր նրա գործերն ու կենսակերպը: Նախեւառաջ նրան Իդիս լեռան վրա դաստիարակել է այծը, եւ, ինչպէս պատմում են առասպելները, Զեւսը սատկեցրել է նրան եւ այծենուց իր համար հագուստ պատրաստել: Իսկ նրա այլ գործերի մասին, ինչպիսիք են արշունապղծութիւնը, շնութիւնը, ամոթալի արարքները, ավելի լավ պատմում են Հոմերոսն ու մյուս բանաստեղծները: Կարիք կա՞ ցույց տալու նրա որդիներին, օրինակ՝ Հերակլեսին, որն ինքն իրեն կրակի էր մատնել, Դիոնիսոսին՝ հարբեցողին ու անսանձին, Ապոլլոնին՝ վախից Աքիլլեսից փախչողին, Դափնէին սիրահարվածին եւ Հակինթի (Հիացինտի) մահվան մասին ոչինչ չիմացողին²², վիրավոր Վեներային, մարդկանց կործանող Արեսին եւ մանավանդ այսպէս կոչված աստվածներից հոսող արշունը: Եւ սա տակաւին անհամեմատ նվազ կարեւոր է այն բանից, ինչ հիշում ենք Օսիրիս²³ հորշորջված բզկտված դիքի²⁴ մասին, որի պատվին՝ իբրեւ մահա-

²² Զնայած այն բանին, որ Ապոլլոնը պաշտվում էր իբրեւ մարգարե (տե՛ս ՏԱՏԻԱՆՈՍ, Ընդդէմ հույների, գլ. Ը., Աթենքի Աթենքի Միջնորդութիւն քրիստոնյաների համար, գլ. ԻԲ.):

²³ Օսիրիս — Մեռնող եւ հարութիւն առնող բնութեան հին եգիպտական աստվածութիւն, որին հույները նույնացնում էին Դիոնիսոսի հետ, իսկ նրա քույր եւ կին Իսիսին՝ Դեմետրայի հետ:

²⁴ Տե՛ս Աթենքի Աթենքի Միջնորդութիւն, գլ. ԻԲ.:

ցող, մաս-մաս գտնվող աստվածության, ամեն տարի տոներ էին կատարվում, որովհետեւ անհայտ էր մնում՝ մահացել էր, թե՞ ոչ, եւ չէր էլ երեւում՝ գտնվել է, թե՞ ոչ: Կարիք կա՞, որ խոսեմ ամորձատված Ատտիսից կամ Ադոնիսից, որը թափառում էր անտառում, զբաղվում որսորդությամբ, եւ որը վիրավորվել էր վարազից: Արժե՞ խոսել շանթահարված Ասկլեպիոսից կամ էլ Սինոպեից, Ալեքսանդրիա փախած Սերապիսից, Սկյության Արտեմիսից՝ նույնպես փախուստի դիմածից, մարդասպանից, որսորդուհուց եւ պատանի էնդիմիոնին սիրահարվածից: Սրանք իմ խոսքերը չեն, սրանց մասին են պատմում ձեր պատմիչներն ու բանաստեղծները:

Ժ. Անիմաստ է հիշատակել եգիպտացիների պաշտած բազմաթիվ կենդանիներին՝ զեոուններին, անասուններին, գազաններին, թռչուններին, գետային կենդանիներին, անգամ կոնքերն ու ամոթալի ձայները²⁵: Եթե մատնացույց անես հելլեններին եւ այլ ժողովուրդների, ապա նրանք պաշտում են քարեր, ծառեր եւ նյութական այլ իրեր, եւ ինչպես արդեն ասել եմ, մեռյալների պատկերներ: Հայտնի է, որ Ֆիդիասը Պիզայում կերտել էր օլիմպիական Ջեւսին իլիոնացիների համար, իսկ աթենացիների համար Ակրոպոլիսում՝ Աթենասին: Կամենում եմ, իմ բարեկամ, քեզ հարցնել, թե քանի Ջեւս կա: Նախեւառաջ՝ Ջեւս Օլիմպիացի, ապա Ջեւս Լատիարցի, Ջեւս Կասկիցի, Ջեւս Կարիացի, Ջեւս Պրոպատոր, Ջեւս Պաննիսացի, Ջեւս Պոլիուխոս եւ Ջեւս Կապիտոլացի: Կրոնոսի որդի Ջեւսը, որ կրեապոլիսների թագավորն է եղել, թաղված է Կրետեում, իսկ այլք գուցե եւ չեն արժանացել թաղման: Եթե հիշատակես այսպես կոչված աստվածությունների մորը, ապա շուրթերս թող չարտաբերեն նրա գործերը (քանզի մեզ համար վայելուչ չէ դրանց մասին խոսելը) կամ էլ նրան պաշտող սպասավորների արարքները²⁶, եւ թե որքան եկամուտ ու հարկ են թագավորին մատուցում նաեւ նրա որդիները²⁷: Բանն այն է, որ դրանք աստվածություններ չեն, այլ կուռքեր են, ինչպես եւ առաջ էի ասել²⁸, դրանք «ձեռքի գործն են մարդկանց եւ պիղծ դեւեր են... Նրանց նման կլինեն դրանք ստեղծողները եւ բոլոր նրանք, որ իրենց հույսը դնում են դրանց վրա»²⁹:

²⁵ Հերոդոտոսը (գր. Բ., գլ. 172) խոսում է Ամասիսից, որն իբրեւ թե կոնքից՝ տաշտից, կուռք էր պատրաստել (տե՛ս Աթենքի Արքիեպիսկոպոս Միքսոթոկոսյուն, գլ. ԻԶ., ՄԻՆՈՒԿՈՍ ՖԵԼԻՔՍ, Օկտավիոս, գլ. ԻԳ., §9):

²⁶ Նկատի ունի Կրեւլային եւ նրա քրմեր կորիբանտներին:

²⁷ Տե՛ս ՏԵՐՏՈՒՂԻԱՆՈՍ, Հնդկամ հերետիկոսաց, գր. Ա., գլ. Ժ., Զատագովություն, գլ. ԺԳ.:

²⁸ Տե՛ս գլ. Ա.:

²⁹ Սաղմ. ՃԺԳ. 12, ՃԼԳ. 15, 18, ՂԶ. 7:

ԺԱ. Այդ իսկ պատճառով ավելի շուտ թագավորի կպատվեմ, քան ձեր դիքերին³⁰, կպատվեմ առանց նրան պաշտելու, այլ աղոթելով նրա համար: Ես պաշտում եմ Աստծուն, Որն իրավամբ էլ ճշմարիտ Աստված է՝ իմանալով, որ թագավորը նրանից է կարգված: Ինձ հարց կտաս՝ ինչո՞ւ թագավորին չես երկրպագում: Այն բանի համար, որ նա չի ստեղծվել, որ իրեն պաշտեն, այլ որպեսզի իրեն օրինավոր պատիվ մատուցվի: Նա Աստված չէ, այլ մարդ է՝ Աստծուց կարգված ոչ թե այն բանի համար, որ իրեն պաշտեն, այլ որպեսզի արդար դատի: Քանզի ինչ-որ առումով Աստծուց է նրան վստահելով հանձնված կառավարումը. եւ ինչպես որ նա իրենից ստորադաս որեւէ մեկին թույլ չի տա թագավոր կոչվել,— որովհետեւ թագավոր անունը նրան է պատկանում, եւ մեկ ուրիշին թույլատրված չէ այդ անունով կոչվել,— այդպես էլ, բացի Մի Աստծուց, պաշտամունքը մեկ ուրիշի չի պատկանում: Այնպես որ, իմ բարեկամ, բոլոր հարցերում էլ մոլորված ես: Իսկ թագավորին պատվիր բարեհաճությանը առ նա, հնազանդությանը եւ նրա համար աղոթելով: Այդպես վարվելով՝ Աստծու կամքը կատարած կլինես: Քանզի Աստծու օրենքն ասում է. «Որդյակ, պատվիր Աստծուն ու թագավորին ու նրանցից ոչ մեկի դեմ մի ապստամբիր, որովհետեւ հանկարծակի վրեժխնդիր կլինեն իրենց թշնամիներից»³¹:

ԺԲ. Ինչ վերաբերում է ինձ եւ իմ քրիստոնյա անվանն ուղղված քո ծաղրուծանակին, ապա չգիտես, թե ինչ ես ասում: Առաջին՝ այն, ինչ օծված է, հաճելի է, օգտակար եւ չպիտի ծաղրուծանակի ենթարկվի: Արդ, այդ ո՞ր նավը պիտանի եւ ամրակուռ կարող է լինել, եթե նախապես չօծվի: Կամ ո՞ր աշտարակն ու տունը կարող էին գեղեցիկ եւ հարմարավետ լինել, եթե չօծվեին: Այդ ո՞վ է որ այս կյանքի շեմը հատելիս կամ մարգարան մտնելիս չի օծվի: Այդ ո՞ր պաճուճանքը կամ զարդը բարեսեւ կլինեն, եթե չօծվեն ու չփալեցվեն: Երկրորդ՝ ինչ-որ առումով օդն ու ողջ երկնատակն օծվում են լույս ու շնչով: Իսկ դու Աստծու ձիթայուղով օծվել չես ուզում: Մենք հենց այն բանի համար ենք քրիստոնյաներ կոչվում, որ օծվում ենք Աստծու ձիթայուղով³²:

³⁰ Խոսքը թագավորին հարկեր վճարողների մասին է: Նման բան ասում է Տերտուլիանոսը. «Դուք ավելի շատ վախենում եք ու դողում Կեսարից, քան օլիմպիական Յուպիտերից, եւ դա արդարացի է: Քանզի ողջերից ո՞վ է, որ մեռյալներից ավելի զորավոր չէ» («Ջատագովություն», գլ. ԻԸ.):

³¹ Առակ. ԻԴ. 21–22:

³² Աստ Ս. Թեոփիլոսը, ինչպես եւ Տերտուլիանոսը («Ջատագովություն», գլ. Գ., «Մկրտության մասին», գլ. Է., «Ընդդեմ Մարկիոնի», Ա. 14, «Հարության մասին», գլ. Ը.),

ԺԳ. Դու նաեւ մերժում ես մեռյալների հարույթյունն ու ասում՝ ցույց տուր ինձ հարույթյուն առածներից գեթ մեկին, որ տեսնեմ ու հավատամ: Բայց նախ՝ ի՞նչ մեծ բան կա իրողությունը տեսնելով հավատալու մեջ: Երկրորդ՝ չէ՞ որ հավատում ես, որ Հերակլեսն ինքն իրեն այրել է եւ տակավին կենդանի է, որ Ասկլիպիոսը շանթահարվել ու հարույթյուն է առել: Սակայն չես հավատում Աստծու ասածին: Գուցե եւ կարողանայի քեզ ցույց տալ մեռյալի, որը հարույթյուն է առել եւ դեռ ողջ է, բայց դու դրան էլ չես հավատա: Աստված բազում ապացույցներ է ներկայացնում քեզ՝ Իրեն հավատալու տրամադրող: Իսկ թե հաճո է քեզ, ուշադրություն դարձրու տարվա եղանակների, ցերեկների ու գիշերների ավարտին. ինչպես են դրանք ավարտվում եւ վերստին սկսվում³³: Մի՞թե նույնպես սերմերի եւ կորիզների հարույթյուն չի լինում՝ հօգուտ մարդկանց: Քանզի, օրինակ, երբ հողի մեջ ցորենի հատիկ կամ այլ սերմեր են գցվում, դրանք նախ մեռնում ու քայքայվում են, ապա նոր ծլում-աճում ու հասկ դառնում: Արդյոք, Աստծու կամոք, ծառեր չեն դառնում որոշակի ժամանակներում պտուղները՝ նախապես ծածուկ ու աներեւույթ: Ապա՝ երբեմն ճնճղուկը կամ մի այլ թռչուն, խնձորի, թզի կամ մեկ այլ պտղի կորիզ կուլ տալով եւ թռչել-հասնելով մի ինչ-որ ապառաժ բլրի կամ գերեզմանի, այդտեղ էլ իր ստամոքսից դուրս է հանում սերմը, որը ծլելով-արմատակալելով՝ ծառ է դառնում, թեպետ լինելով ստամոքսի մեջ՝ ենթարկվում է ուժեղ ջերմության: Այս ամենը կատարվում է Աստծու իմաստութեամբ այն նպատակով, որ այլեւս ապացուցի, որ ինքն ի զորու է բոլոր մարդկանց հարույթյուն տալու: Եթե կամենում ես, հապացույց հարույթյան, ավելի զարմանահրաշ երեւույթ տեսնել ոչ միայն երկրային, այլեւ երկնային մարմինների օրինակով, ապա պատկերացրու լուսնի ամենամսյա հարույթյունը՝ նրա նվազումը, անհետացումն ու բոլորումը: Բարեկամս, խելամո՞ղտ եղիր հարույթյան էութեանը, որ կատարվում է քո մեջ, թեպետ այդ մասին ոչինչ էլ չես կռահում: Թերեւս ինչ-որ հիվանդութեամբ պա-

«Քրիստոնյա» բառն ածանցում են մկրտության ժամանակ ձիթայուղով օծութունից, բայց իրականում այս բառը ծագում է նախեւառաջ Քրիստոսից՝ Օծյալից, ինչպես դա ընդունում են եկեղեցական մատենագիրները, օրինակ՝ Տերտուղիանոսը («Ընդդէմ Մարկիոնի», Դ. 14), որն ասում է, որ քրիստոնյաների անունը ծագում է Քրիստոսից:

³³ Նույն բանն են ասում նաեւ Կղեմէս Հռոմեացին իր «Առ Կորնթացիս» երկում, Տերտուղիանոսը «Ջատագութիւթյուն», գլ. ԽԸ., «Հարության մասին», գլ. ԺԲ., Մինուկոս Ֆելիքսը «Օկտավիոս», գլ. ԼԴ. եւ Կյուրեղ Երուսաղեմացին իր «Կոչումն ընծայութեան» մեջ, գլ. ԺԸ.:

տուհասված լինես եւ մարմնիդ հաղթանդամությունը, ամբուլթյունն ու գեղեցկությունը կորցրած, բայց Աստծուց ողորմության արժանանալով եւ ապաքինում ստանալով՝ կրկին վերադարձրած լինես մարմնիդ առողջությունը, գեղեցկությունն ու ուժը. եւ ինչպես որ չգիտես, թե այդ ինչ եղավ անհետացած առողջությանդ հետ, այդպես էլ չգիտես՝ որտեղից ի հայտ եկավ եւ վերադարձավ: Կասես՝ արյան վերածված սննդից եւ հյուսթերից: Լավ, բայց դա էլ Աստծու ձեռքի գործն է եւ ոչ մեկ ուրիշի:

ԺՂ. Այսպես ուրեմն, անհավատ մի՛ եղիր, այլ հավատա՛: Ես նույնպես առաջ չէի հավատում, որ դա լինելու է, իսկ հիմա հավատում եմ այն բանից հետո, երբ ըմբռնեցի այդ ապացույցներն ու ընթերցեցի սրբազան գրվածքները բոլոր սուրբ մարգարեների, որոնք Սուրբ Հոգու ներշնչանքով տեսել էին եւ անցյալը, ինչպես որ կատարվել էր, եւ ներկան, այնպես, ինչպես որ կատարվում է, եւ կանխասել ապագան այն ձեւով, ինչպես որ կատարվելու է: Այսպիսով՝ համոզվելով նախապես կանխասածի համաձայն կատարվածում՝ անհավատության մեջ չեմ հարատեւում, այլ հավատում եմ՝ Աստծուն հնազանդվելով: Եթե կամենում ես՝ դու էլ Նրան հնազանդվիր եւ հավատա՛, որպեսզի, եթե Նրան հիմա չհավատաս, ստիպված չհավատաս այնժամ, երբ հավերժական տառապանքների մատնված կլինես: Այս պատիժների մասին նախապես հայտնել էին մարգարեները, իսկ նրանցից հետո ասպարեզ իջած մեր բանաստեղծներն ու իմաստասերները սրբազան գրքերից գողացան դրանց մասին ուսմունքը, որպեսզի իրենց կարծիքներին հավաստիություն հաղորդեն³⁴:

Հենց իրենք էլ մարգարեանում էին ամբարիշտներին ու անհավատներին պատուհասող պատիժների մասին, որպեսզի դրանք հայտնի լինեին բոլորին, եւ ոմանք չկարողանային ասել՝ մենք չէինք լսել եւ չգիտեինք: Եթե կամենում ես, դու էլ խնամքով ընթերցիր մարգարեական գրքերը, եւ դրանք ամենահուսալի եղանակով քեզ կբերեն առ այն, որ խուսափես հավիտենական չարչարանքներից եւ Աստծու հավիտենական բարիքներին արժանանաս: Քանզի «Նա, Ով բերան է տվել՝ խոսելու համար, ականջներ՝ լսելու համար, եւ աչքեր՝ տեսնելու համար»³⁵, կքննի ամեն ինչ եւ արդար դատաստան կտեսնի՝ յուրաքանչյուրին իր գործե-

³⁴ Այս տեսակետին էին հարում քրիստոնյա գրեթե բոլոր մատենագիրները, տե՛ս ՀՈՒՍՏԻՆՈՍ ՎԿԱ, Ա. Զատագովություն, գլ. ԽԴ., Առ հելլենս, գլ. ԺԴ.-ԺԹ., ՏԱՏԻԱՆՈՍ, Ընդդեմ հույների, գլ. Խ., ԱԹԵՆԱԳՈՐԱՍ ԱԹԵՆԱՑԻ, Մեռելների հարության մասին, գլ. Թ.:

³⁵ Հմմտ. Ելք Դ. 11, Սաղմ. ԴԳ. 9:

րի համեմատ հատուցելով: Իսկ նրանց, ովքեր հանապազ բարի գործերով անապականություն են փնտրում, կշոնրհվի հավիտենական կյանք, ուրախություն, խաղաղություն, հանգստություն եւ բազում բարիքներ, «որոնց ո՛չ աչքն է տեսել, ո՛չ ականջը լսել, եւ որոնք մարդու սիրտը չեն ընկել»³⁶, իսկ նրանց, ովքեր անհավատ են, արհամարհում ու չեն հնազանդվում ճշմարտությանը, բայց հնազանդվում են ստին, քանի որ համակված են անառակությամբ, շնությանմբ, ամոթալի գործերով, նյութապաշտությամբ եւ կռապաշտությամբ, բաժինը ցասումն ու սրտմտությունը, վիշտն ու անձկությունը կլինեն, եւ վերջապես՝ հավերժական կրակը: Քանի որ դու, իմ բարեկամ, ասացիր՝ ցոյց տուր ինձ քո Աստծուն, ահա եւ ես քեզ ցույց տվեցի իմ Աստծու որպիսությունը եւ քեզ խորհուրդ կտայի վախենալ Նրանից ու հավատալ Նրան:

Շարունակելի

Ռուսերենից թարգմանեց
ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԲԻՆՅԱՆԸ

³⁶ Հմմտ. Ա. Կորնթ. Բ. 9: